

Історія

УДК 069:001(477.53)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15316503>

**Діяльність Полтавського краєзнавчого музею імені Василя
Кричевського у працях полтавських науковців**

Дмитренко Віталій Анатолійович,

доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри культурології, філософії та музеєзнавства Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-3055-9812>

Дмитренко Віта Іванівна,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри культурології, філософії та музеєзнавства Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-9005-2263>

Прийнято: 14.04.2025 | Опубліковано: 30.04.2025

***Анотація.** У статті розглянуто науковий доробок полтавських вчених, які вивчали історію та діяльність Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Автори поставили за мету проаналізувати й класифікувати праці науковців та виділити мало опрацьовані теми, що потребують подальшого вивчення.*

Методологія дослідження спирається на принципи історизму, науковості, та системності. Використано комплекс загальнонаукових (опис, аналіз, узагальнення) та спеціальних методів. Серед останніх виокремлюємо:

бібліографічної евристики – вжито для встановлення ступеня розробленості досліджуваної проблеми; історико-типологічний – застосовано для класифікації наукових праць; історико-генетичний – використано для показу еволюції наукових студій; історико-порівняльний – ужито для порівняння розробленості проблемних моментів на різних етапах.

Автори роблять висновок, що масив праць, присвячених Полтавському краєзнавчому музею можна розподілити на дві категорії: видання узагальнюючого характеру та спеціалізовані дослідження. Видання, в яких комплексно розглянуто діяльність музею, представлено щорічними звітами, путівниками, каталогами, монографіями і збірниками наукових статей. Вони з'явилися одразу з початком функціонування музею й виходять дотепер. Здебільшого їх авторами є працівники музею.

Спеціалізовані розвідки розподіляємо за природничим, археологічним, історичним, етнографічним напрямками. Тематика таких студій розмаїта, проте, переважно зосереджена на аналізі конкретних експонатів, розробці каталогів виставок, дослідженні біографій відомих музейників та процесу комплектування експозиційного фонду. Спеціалізовані дослідження з'явилися в середині 20-х років ХХ століття. Їхня кількість особливо зросла після 2004 року, чому сприяла активна видавнича діяльність музею.

Попри велику кількість праць, присвячених історії та діяльності Полтавського краєзнавчого музею, констатуємо слабку розробленість тем, пов'язаних із аналізом експонатів відділу природи і залів історії Полтавщини ХІХ–ХХ століть. Також потребує подальшого вивчення наукова та професійна діяльність співробітників музею.

Ключові слова: історіографія, експозиція, краєзнавчий музей, музеологія, наукова діяльність, Полтава.

**The activities of the Vasil Krychevsky Poltava Local Lore Museum
in the works of Poltava scientists**

Vitaliy Dmytrenko,

Doctor of Historical sciences, Assistant professor, Associate Professor of the
Department of Cultural Studies, Philosophy and Museology of Poltava V. G.
Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-3055-9812>

Vita Dmytrenko,

Candidate of Historical sciences, Assistant professor, Associate Professor of the
Department of Cultural Studies, Philosophy and Museology of Poltava V. G.
Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine,
<https://orsid.org/0000-0002-9005-2263>

***Abstract.** The article examines the scientific achievements of Poltava scientists who studied the history and activities of the Vasil Krychevsky Poltava Local Lore Museum. The authors set the goal of analyzing and classifying the works of scientists and highlighting underdeveloped topics that require further study.*

The research methodology is based on the principles of historicism, scientificity, and systematicity. A complex of general scientific (description, analysis, generalization) and special methods was used. Among the latter, we distinguish: bibliographic heuristics – used to establish the degree of development of the problem under study; historical-typological – used to classify scientific works; historical-genetic – used to show the evolution of scientific studies; historical-comparative – used to compare the development of problematic issues at different stages.

The authors conclude that the mass of works dedicated to the Poltava Museum of Local Lore can be divided into two categories: publications of a general nature

and specialized studies. Publications that comprehensively consider the activities of the museum are represented by annual reports, guidebooks, catalogs, monographs and collections of scientific articles. They appeared immediately after the museum began operating and are still published today. For the most part, their authors are museum employees.

Specialized studies are divided into natural, archaeological, historical, and ethnographic areas. The topics of such studies are diverse, but they are mainly focused on the analysis of specific exhibits, the development of exhibition catalogs, the study of biographies of famous museum workers, and the process of completing the exhibition fund. Specialized studies appeared in the mid-1920s. Their number especially increased after 2004, which was facilitated by the museum's active publishing activities.

Despite the large number of works devoted to the history and activities of the Poltava Museum of Local Lore, we note the weak development of topics related to the analysis of exhibits of the Department of Nature and the halls of the history of the Poltava region of the 19th–20th centuries. The scientific and professional activities of the museum staff also require further study.

Keywords: *historiography, exposition, Local Lore Museum, museology, scientific activity, Poltava.*

Постановка проблеми. Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського є одним із найдавніших музеїв України. Установу було засновано у 1891 році як Природничо-історичний музей Полтавського губернського земства. У процесі свого існування музей неодноразово змінював найменування, що відображало суспільно-політичні трансформації в державі. Так, у 1917 році він отримав назву Центральний народний музей Полтавщини, у 1920 році – Центральний пролетарський музей Полтавщини, з 1927 року – Полтавський державний музей імені В. Г. Короленка, а від 1934 року –

Полтавський республіканський історико-краєзнавчий музей. Сучасну назву музей отримав у 1946 році, а у 2013 році йому було присвоєно ім'я Василя Кричевського – видатного архітектора та художника, який був автором проекту будівлі музею.

Станом на сьогодні у закладі працює понад 150 фахівців. У 40 експозиційних залах і фондосховищах зберігається близько 300 тисяч одиниць збереження, що охоплюють широке коло історичних, культурних та природничих артефактів [34]. Такі показники демонструють: Полтавський краєзнавчий – найбільша музейна установа Полтавщини. Отож інтерес науковців до його історії та діяльності природний і зрозумілий. За понад столітнє функціонування музею назбиралося чимало публікацій, в яких висвітлено різноманітні аспекти його «біографії», проаналізовано колекції та досліджено напрями діяльності. Цьому сприяє не лише офіційний статус Полтавського краєзнавчого, а й активна наукова та видавнича діяльність його співробітників. Вважаємо, що напрацьований науковий доробок потребує належного узагальнення й осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Насамперед відзначимо статтю Ігоря Дворкіна, в якій проаналізовано історіографію історії музейної справи Наддніпрянської України у ХІХ – на початку ХХ ст. Він виділив основні етапи дослідження музейництва. Розглянув роботи, що висвітлюють історію провідних музейних центрів – Києва, Харкова, Полтави та Чернігова [11]. У монографії Руслани Маньковської розглянуто наукові праці українських та зарубіжних авторів з проблем музеології. Авторка простежила головні теоретичні підходи до сутності, ролі та місця музею в суспільстві. Звернула увагу на визначення ключових дефініцій у музеєзнавстві [16].

Важливу роль у історіографічних дослідженнях відіграють бібліографічні публікації. Серед них виокремимо роботу співробітників музею Олександра Супруненка та Наталії Пасько які підготували покажчик видань

Полтавського краєзнавчого музею за 100 років його існування. Наразі, це найповніше зібрання бібліографічної інформації [6]. Аналогічні бібліографічні показники упродовж 2017–2021 років були видані щодо наукового доробку деяких працівників музею: Галини Галян [8], Світлани Кигим [19] і Любові Лугової [15]. Ґрунтовну підбірку бібліографічних матеріалів по вітчизняній та зарубіжній історіографії музейної справи подано Людмилою Дейнеко [13].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значного обсягу літератури, присвяченої історії та функціонуванню Полтавського краєзнавчого музею, вказуємо на відсутність узагальнюючих історіографічних досліджень, метою яких було б комплексне осмислення, систематизація та аналіз наявних напрацювань у цій сфері.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є впорядкування та класифікація наукових праць, присвячених історії та діяльності Полтавського краєзнавчого музею, а також виокремлення недостатньо вивчених аспектів, які потребують поглибленого наукового аналізу. Відповідно до неї сформульовані наступні завдання: проаналізувати та класифікувати наукові праці, присвячені історії та діяльності Полтавського краєзнавчого музею; виокремити основні напрями досліджень; виділити аспекти, які потребують подальшого наукового аналізу. Результати дослідження можуть бути використаними при написанні узагальнювальних праць з історіографії історії музейної справи в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Весь проаналізований масив праць розподілимо на дві категорії. До першої включимо видання, в яких комплексно розглянуто розвиток, проаналізовано склад колекцій і представлено головні напрями діяльності музею. До другої віднесемо роботи, в яких увага зосереджена на окремих аспектах функціонування музею.

Першими узагальнювальними дослідженнями вважаємо щорічні звіти про діяльність Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства. На сьогодні виявлено 11 таких праць. Вони датовані 1891, 1892, 1898, 1903, 1906, 1907, 1908, 1910, 1912, 1913, 1914–1915 роками й укладені керівниками музею, зокрема, першим його завідувачем Михайлом Олеховським. У звітах подано історію заснування, вміщено опис колекцій, викладено перелік дарителів, показано співпрацю з різними установами, відображено основні напрями діяльності [24]. Нажаль, в подальшому традиція публікації подібних звітів занепала. Маємо лише видання 1919 року [36]. В ньому представлено звіт про діяльність музею за 1915–1916 роки і вміщено 4 публікації про результати природничих досліджень, проведених його співробітниками.

Іншим різновидом узагальнюючих праць, у яких комплексно розглянута діяльність музею, є путівники і каталоги. Перший із них датований 1915 роком. Його склав другий завідувач музею – Микола Ніколаєв. У виданні подано нарис історії музею, описано його приміщення, вказано розміщення відділів, охарактеризовано колекцію геологічного відділу та представлено перелік корисних копалин Полтавщини. Путівник доповнено списком видань закладу станом на 1915 рік [32].

Другий путівник вийшов друком аж у 1967 році. На його сторінках представлено відомості про експозицію музею, подано розповіді про раритетні документи, археологічні колекції, твори літератури і мистецтва, вироби народних майстрів, які зберігаються в ньому. Велику увагу приділено експонатам радянського періоду [29]. Схоже змістове наповнення мали й путівники видані в 1971, 1975 та 1978 роках [28].

У 1989 році видрукувано черговий путівник. За структурою він аналогічний до попередніх, але політичні зміни в країні сприяли розширенню інформації про «дорадянські» музейні експонати і багатшій ілюстративності.

Новинкою цього видання стала наявність англomовного резюме, розрахованого на іноземних відвідувачів [25]. У 1998 році з'явився проспект оглядової екскурсії по експозиції Полтавського краєзнавчого музею, підготовлений Володимиром Мокляком. У ньому подано загальний огляд експонатів усіх музейних залів. Автор акцентує увагу на унікальності представлених музейних предметів [17].

Важливим видом комплексних студій є монографії та збірники наукових статей. Першим монографічним дослідженням є праця згаданого вище Михайла Олеховського [20]. В ній детально описано й проаналізовано музейні предмети із зазначенням часу надходження та прізвищ дарителів. Це дослідження важливе джерело, що допомагає скласти уявлення про формування колекцій Полтавського краєзнавчого музею.

У 1928 році було видано збірник наукових статей, присвячений 35-річчю музею. Публікація містила історичний нарис закладу, огляд природничих, археологічних, етнографічних, мистецьких, історико-промислових збірок музею, характеристику музейного гербарію та зібрання художньої галереї музею [12].

Другий тематичний збірник вийшов друком у 1991 році й був присвячений 100-річчю музею. Він містив тези доповідей краєзнавців, учених, представників української діаспори, що висвітлюють історію музею [1]. Згодом, на продовження попереднього видання, було видрукувано 3 томи матеріалів конференції, організованої Полтавським краєзнавчим з нагоди ювілею. В першому томі вміщено статті про історію музею, його колекцію та експозиційну діяльність [4], другий – присвячено археології Полтавщини [2], а третій – краєзнавству [3]. Того ж 1991 року з'явився ще один ювілейний збірник статей [30].

Практика видання щорічних збірників наукових статей, присвячених музейній та довкола музейній тематиці, була продовжена серією «Полтавський

краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток» [26]. Перший її випуск побачив світ у 2004 році, а станом на 2024 рік вийшло 19 збірок. Попри певні варіації, в усіх випусках присутні розділи: природничі науки; археологічні, історичні, етнографічні дослідження; музеєзнавство, колекції, методична робота; питання охорони пам'яток, пам'яткознавство; бібліографія [27]. Вони вповні відображають основні напрями діяльності музею та характер його експозиційного фонду.

На сьогодні, в Полтавському краєзнавчому діють відділи природи, археології, пізнього середньовіччя та нової історії, новітньої історії та етнографії. Тож, віднесені до другої категорії дослідження, розподілимо за природничим, археологічним, історичним, етнографічним напрямками.

Однією з перших спеціалізованих робіт природничого напрямку став «Прспект оглядової екскурсії до виставки з охорони природи Полтавщини». Його підготував відомий зоолог Микола Гавриленко до виставки охорони природи, улаштованої музеєм 1–20 квітня 1928 року [7]. Йому ж належить опис птахів, опудала яких представлена в музеї.

Досліджувала історію природничого відділення Світлана Кигим. Зокрема, до 140-річчя з дня народження В. І. Вернадського вона підготувала каталог, що містить описи експонатів, пов'язаних із ім'ям ученого, наукових праць, літератури про його життя й наукову діяльність, що зберігаються в музеї. Вона ж уперше систематизувала бібліографію наукових праць перших директорів музею [14].

Пам'яткам археологічних культур давньої та середньовічної Полтавщини, представленим в музейних фондах, присвячені розвідки Ірини Кулатової, Любові Лугової, Олександра Супруненка [23]. Останній, у 1988 році, підготував путівник по експозиції з археології музею [37].

Давньоєгипетські старожитності та античну кераміку у зібранні Полтавського краєзнавчого музею досліджено Олександром Супруненком [21].

Велику увагу козацьким старожитностям приділяє Володимир Мокляк [22]. Експонати нового й новітнього часу вивчають Галина Білоус, Олена Халимон і Ганна Барська [5].

Початок спеціалізованого вивчення етнографічних фондів музею припадає на 20-ті роки ХХ століття. У 1928 році видано проспект авторства Якова Риженка «Килимарство й килими Полтавщини» [33]. Згодом він підготував довідники виставок українського шитва XVII–XIX ст. та гончарства зі збірки музею. Помітну роль в дослідженні етнографічних експонатів музею відіграла Галина Галян. Вона уклала путівник з етномистецької експозиції музею [10] та каталог музейної колекції мистецьких творів В. Г. Кричевського [9]. Крім того, вона автор нарисів про твори писанкарства та дереворізблення в колекції музею [35].

Починаючи з 2024 року співробітники музею започаткували серію видання «Музейні реліквії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського» [18]. Станом на сьогодні видрукувано 19 брошур [31]. Тематика публікацій різноманітна: Полтавський і Кухарський скарб, Федорівський ідол, портрети гетьманів, зброя й культові предмети, опішнянська кераміка, давньоєгипетська колекція тощо. Пори розмаїтість тематики, всі видання серії об'єднує звернення до унікальних артефактів, що можна віднайти лише в Полтавському краєзнавчому.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Узагальнюючи викладене, зазначимо, що науковий доробок, присвячений діяльності Полтавського краєзнавчого музею, доцільно класифікувати на дві основні категорії: по-перше, це комплексні узагальнюючі видання, що охоплюють широкий спектр питань, по-друге – спеціалізовані дослідження, які зосереджені на окремих аспектах функціонування музейної установи. Видання, в яких комплексно розглянуто діяльність та історію музею, представлено щорічними звітами, путівниками, каталогами, монографіями і збірниками

наукових статей. Вони почали з'являтися з моменту функціонування музею й видаються донині. Авторами таких видань є здебільшого працівники музею.

Спеціалізовані дослідження розподіляємо за природничим, археологічним, історичним, етнографічним напрямками. Їхня тематика різноманітна, але зосереджена переважно на аналізові конкретних експонатів чи групи однорідних предметів музейного фонду, розробці каталогів до тематичних виставок, дослідженню біографій відомих музейників і процесу комплектування експозиційного фонду. Такі дослідження почали з'являтися в середині 20-х років ХХ століття. Особливо зросла їхня кількість після 2004 року. Цьому сприяла активна видавнича діяльність музею.

Попри велику кількість праць, присвячених історії та діяльності Полтавського краєзнавчого музею, констатуємо слабку розробленість тем, пов'язаних із аналізом експонатів відділу природи і залів історії Полтавщини ХІХ–ХХ століть. Також потребує подальшого вивчення наукова та експозиційна діяльність співробітників музею.

Список використаних джерел

1. 100 років Полтавському краєзнавчому музею. Наукові читання. Полтава: Глобин. райдрукарня, 1991. 66 с.
2. 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: *Матеріали ювілейної наукової конференції. Частина друга: Археологія Полтавщини* / редкол.: Кулатова І. М., Супрун Т. Ю., Супруненко О. Б. (відп. ред.). Полтава: Глобин. рай. типогр., 1991. 127 с.
3. 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: *Матеріали ювілейної наукової конференції. Частина третя: Краєзнавство Полтавщини* / редкол.: Білоус Г. П., Бондаревський П. К., Лобурець В. С. та ін. Полтава: Глобин. рай. типогр., 1991. 72 с.

4. 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: *Матеріали ювілейної наукової конференції. Частина перша: Історія музею. Колекції. Питання експозиційної роботи* / за ред. Білоус Г. П., Супруненко О. Б. Полтава: РВВ Облстатуправління, 1992. 132 с.

5. Барська Г. Концептуальні питання створення нової експозиції «Полтавщина в першій половині XIX ст. Утворення Полтавської губернії. Полтава – губернський центр» у Полтавському краєзнавчому музеї. *Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: збірник наукових статей 2001–2003 рр.* Полтава: Дивосвіт, 2004. С. 90–92.

6. Видання Полтавського краєзнавчого музею за 100 років: бібліографічний покажчик. Полтава: РВВ Полтав. облстатуправління, 1991. 64 с.

7. Гавриленко М. Охороняймо природу (До виставки охорони природи, улаштованої Полтав. Державним Музеєм 1–20 квітня 1928 року). Полтава: 1 Раддрук. «Полтава-Поліграф», 1928. 20 с.

8. Галян Галян – етнограф, культуролог, музейник: бібліографічний покажчик. Київ-Полтава, 2017. 20 с.

9. Галян Г. Каталог робіт В. Г. Кричевського (малярство, графіка) у збірці Полтавського краєзнавчого музею. Полтава: Дивосвіт, 2007. 16 с.

10. Галян Г. Народний побут. Народне мистецтво. Культурологічні нариси про етномистецьку експозицію Полтавського краєзнавчого музею. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2021. 60 с.

11. Дворкін І. В. Історіографія історії музейної справи Наддніпрянської України XIX – початку XX ст. *Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України.* Харків: НТУ «ХПІ». 2014. № 54 (1096). С. 29–45.

12. Збірник, присвячений 35-річчю Музею = Almanach Dedicaded to the 35-th Annivesary of the Museum: зб. наук. ст. Полтава: 1-ша раддрукарня «Полтава-поліграф», 1928. Т. I. 296 с.

13. Історіографія та джерела музейної справи [Електронний ресурс] : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека; уклад. Л. Дейнека. Луцьк, 2017. 116 назв. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/160159016.pdf>

14. Кигим С. Фонд В. І. Вернадського в Полтавському краєзнавчому музеї: тематичний каталог. Полтава, 2002. 40 с.

15. Любов Миколаївна Лугова – археолог та музейниця: бібліографічний покажчик. Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2021. 16 с.

16. Маньковська Р. В. Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. Львів: Простір-М, 2016. 408 с.

17. Мокляк В. О. Проспект оглядової екскурсії по експозиції Полтавського краєзнавчого музею. Полтава, 1998. 17 с.

18. Мокляк В., Супруненко О., Яремченко В. Козацькі дзвони. Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2024. 16 с.

19. Музейний камертон Світлани Кигим: бібліографічний покажчик. Харків: ТОВ «Майдан», 2020. 56 с.

20. Олеховський М. О. Естествено-историческій музей Полтавскаго губернскаго земства. Описаніе колекцій. Полтава: Типо-Литографія М. Л. Старожицкаго, 1899 [1900]. 90 с.

21. Пам'ятки давньоєгипетського мистецтва у зібранні Полтавського краєзнавчого музею: каталог виставки. Полтава, 1986. 64 с.

22. Пам'ятки козацької слави у зібранні Полтавського краєзнавчого музею: каталог виставки, 22 та 26 вересня 1991 р. Полтава: РВВ Облстатуправління, 1991. 12 с.

23. Памятники материальной культуры древней и средневековой Полтавщины: каталог выставки. Полтава, 1985. 56 с.
24. Полтавский земский Естественно-Исторический музей: [отчёт за 1891 г.]. Полтава: Типо-Литогр. Л. Фришберга, 1892. 26 с.
25. Полтавський краєзнавчий музей = Poltava Museum of Local Lore: путівник. Харків: Прапор, 1989. 144 с.
26. Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: збірник наукових статей. Полтава: Дивосвіт, 2004. 432 с.
27. Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: збірник наукових статей. Харків; Полтава: ТОВ «Майдан», 2024. Випуск ХІХ. 670 с.
28. Полтавський краєзнавчий музей: путівник. Харків: Прапор, 1978. 119 с.
29. Полтавський краєзнавчий музей: путівник. Харків: Харків. книжк. фаб-ка ім. Фрунзе, 1967. 144 с.
30. Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції: зб. наук. пр. / редкол.: Білоус Г. П., Курочка Т. Ф., Нестуля О. О., Супрун Т. Ю., Супруненко О. Б. Полтава: РВВ Полтав. облстатуправління, 1991. 152 с.
31. Прохвато́ло Р. Холодна зброя Кавказу. ПКМ імені Василя Кричевського. Харків, Полтава: ТОВ «Майдан», 2025. 16 с.
32. Путеводитель по Музею Полтавскаго Губернскаго Земства: Объяснение коллекций геологического отдела и исторический очерк музея. Полтава: Электирич. Типо-Лит. И. Л. Фришберга, 1915. 39 с.
33. Риженко Я. Килимарство й килими Полтавщини (до виставки килимів Полтавського Державного Музею 1-го лютого – 15 березня 1928 року). Полтава: 1 Раддрук. «Полтава-Поліграф», 1928. 18 с.

34. Супруненко О. Б. Полтавський краєзнавчий музей імені В. Кричевського. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-879980>

35. Українське народне мистецтво. Серія V: Писанка / авт.-упорядн. Галина Галян. Полтава: Дивосвіт, 2011. 16 с.

36. Щорічник Полтавського Народного Природничого музею = Ежегодник Полтавского Народного Естественного-Исторического музея. 1916–1918. Полтава: Типографія Д. Н. Подземського, 1919. 59 с.

37. Экспозиция по археологии Полтавщины: путеводитель. Полтава: Облполиграфиздат, 1988. 16 с.